

MÜASİR DİNİ-FƏLSƏFİ FİKİRLƏRİN SUFİZMƏ TƏSİRLƏRİ

Əminə ƏLİYEVƏ,

Z.Bünyadov adına Şərqsünaslıq

İnstitutunun doktorantı,

aminaliyeva@mail.ru

AÇAR SÖZLƏR: *din, fəlsəfə, sufizm, tolerantlıq, sülh, birgəyaşayış.*

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: *религия, философия, суфизм, толерантность, мир, сосуществование.*

KEY WORDS: *religion, philosophy, Sufism, tolerance, peace, coexistence.*

XX əsr insan həyatına böyük arzularla daxil olsa da, dünyanın dördüçünün cinayətlə əhatələnməsi və yeni nəsillərin gələcəyə ümitsizliyi ilə başa çatdı. Bununla da fərdiyyət normaya çevrildi, maddi rifah bütün ideologiyaları silib atdı, istehlak ağıl və azadlığın göstəricisi oldu. Bu gün bazar qanunlarına diqqət yetirdikdə qürur, ləyaqət, həmrəylik kimi dəyərlərə az yer verildiyini görürük. İdealların yoxluğu, həll olunmayan ziddiyyətlər cəmiyyətin inkişaf xəstəliyinə tutulduğunun göstəricisidir.

İnsan əsrlər boyu təbiəti ram etmək istəyib. Ancaq baş verən hadisələr insanın öz hiss və istəklərini cilovlamalı olduğuna işarədir. Rəqabət və anonimlik prinsiplərinə əsaslanan insan fəaliyyəti cəmiyyətlərdə aqressiv mühit yaradıb. Gələcəyində din, sevgi və metafizika olmayan informasiya cəmiyyəti anonim qeydiyyat nişanına çevrilərək insandan yalnız genetik, potensial və fiziki güc tələb edir. Beləliklə, istehlak cəmiyyətindən asılı olan fərdin xilasını üçün sevgiyə, humanizmə əvvəlkindən daha çox ehtiyac duyulur. R.Qarod yazır: “Üç dünya dininin müdrik və peyğəmbərlik sistemi bizə sübut etdi ki, insan yalnız daxilindəki eqonu məhv etmək üçün dayanmadan mübarizə aparacağı təqdirdə mütləq dəyərə qovuşa bilər” [1, s. 226].

Mədəniyyətlərarası dialoqun diqqət mərkəzində olduğu bir dövrdə dini həyat tərzinin obyektini müəyyənləşdirmək əvvəlki dövrlərlə müqayisədə daha vacibdir. Bu baxımdan sufiliyin tədqiqi böyük əhəmiyyətə malikdir. Təbii ki, müasir dövrün özü ilə gətirdiyi yeni tendensiyalar, dinin və fəlsəfi fikrin modern təzahür formaları sufizmdən də yan keçməyib.

Qeyd etmək lazımdır ki, sufizm ilk növbədə humanitar təlimdir: tarixi, siyasi və sosial kontekstdə tədqiq edilən bir elm olaraq, cəmiyyətin həyatında baş verən dəyişikliklərdən təsirlənir və özü də dəyişikliklərə səbəb olur.

Sufiliyin baniləri və görkəmli nümayəndələri hər zaman bilikləri, tolerant yanaşmaları ilə seçilmiş, əsərləri vasitəsilə dünyaya böyük mədəniyyət və humanist dəyərlər bəxş etmişlər. Lakin hazırda sufizm özü dünyadakı proseslərdən təsirlənmə mərhələsindədir. Bu baxımdan 21 dekabr 2015-ci ildə Mərakeşin Madaq şəhərində baş tutan Qadiriyyə və Budşiyyə təriqətindən

olan sufilərin beynəlxalq görüşü böyük əhəmiyyət daşıyır. Görüşün mövzusu “Sufilik və mənə axtarışı: uyğunlaşma, ortaq məxrəcə gəlmə və gözəllik dəyərlərinin yayılmasında zaviyələrin rolu” olub. Məsələ burasındadır ki, sufiliyin cəmiyyətdə yerinin və rolunun kiçilməsi bu konfransda vurğulanan ideyalarla üst-üstə düşür. Sufilik siyasi və sosial-federalist rolunu başa vurduqdan sonra dərnək səviyyəsinə enib və cəmiyyətə heç bir təsiri qalmayıb. Bu tendensiya nəinki Məğrib ölkələrinə, eləcə də Türkiyə, İran, Suriya kimi sufiliyin tarixən dərin kökləri olan dövlətlərə də aid edilə bilər.

1949-cu ildə Əlcəzairin Mostaqanem şəhərində doğulmuş, 1975-ci ildən Ələviyyə qardaşlığının mənəvi rəhbəri olmuş Şeyx Xalid Bentune qeyd edir ki: “İslam yaxın gələcəyin sülh, tolerantlıq və sevgi dinidir”. Bu məsələ çoxları tərəfindən şübhəsiz qəbul olunur. Şeyx, həmçinin əlavə edir ki: “Hər il zorakılıq dünyaya 9.45 milyard dollara başa gəlir, sülh isə daha sərfəlidir” [2].

Xalid Bentune 2014-cü ilin oktyabrında qadınların insan həyatındakı əhəmiyyətini göstərmək məqsədilə Oranda (Əlcəzair) “Sözü qadınlara verək” adlı beynəlxalq konqres təşkil etmişdir. Konqresdə şeyx dinindən, dilindən, irqindən və cinsindən asılı olmayaraq, bütün insanları BMT-nin Dünya Günü çərçivəsində hazırladığı “Birgə yaşamaq” adlı petisiyasını imzalamağa çağırmışdır. Onun fikrincə, “birgə yaşamağı istəyənlərin sayı nə qədər çox olsa, onların üzərinə götürdüyü öhdəliklər dünyanı dəyişəcək” [3].

Müasir cəmiyyətlərdə dəyərlər sistemi ciddi şəkildə laxlayır. Dəyərlərin böhranı ekstremizmin genişlənməsinə şərait yaradır. Dinin əsaslarına fikir vermədən ortaya çıxan ekstremizm insan təbiətinin naqisliyindən qaynaqlanır. Bu problemin öhdəsindən gəlmək üçün bəşəriyyət təkcə dini deyil, eyni zamanda intellektual, sosial və iqtisadi baxımdan ortaq nöqtəni tapmalı, dözümlülüyün əsas cəhətlərini müəyyən etməlidir. Ortaq məxrəcin tapılması üçün İslam, o cümlədən onun mənəvi təlimi olan sufilik model kimi tətbiq oluna bilər.

Terrora, terrorun İslamla identifikasiyaya qarşı aparılan mübarizə sufizm ideyalarının əhəmiyyətini daha da artırma bilər. Bu baxımdan, sufiliklə bağlı tədqiqatların aparılması zəruridir. Tunisin keçmiş dini işlər naziri Larussi Mizuri qeyd edir ki, fanatizm, fitnə və terrorçuluğun (xüsusən də gənclər arasında) yayılmasının qarşısını almaq üçün sufiliklə bağlı tədqiqatlar dəstəklənməli və geniş miqyasda yayılmalıdır. Həmçinin Strasburq Universitetinin islamşünaslıq və müsəlman mistikası üzrə mütəxəssisi Erik Jofroy Afrikada və Fransada sufilərin təşkilatlanmalı olduğunu bildirmişdir. O vurğulamışdır ki, həm sufilərin özləri, həm də qardaşlıqlar arasında son bir ildə çox sayda belə təşəbbüs olub. Artıq onlar səhnəyə çıxmalıdırlar [4].

Qeyd edək ki, dini radikalizmə qarşı mübarizə aparılması məqsədilə 2016-cı ilin 18-20 may tarixlərində Əlcəzairin Mostaqnem şəhərində keçirilən sufilik üzrə Beynəlxalq İttifaqın I Beynəlxalq Konqresində Əlcəzairin sufi təriqətlərinin 120, müsəlman dövlətlərinin 40 və digər dövlətlərin 10 müsəlman icmasının nümayəndələri iştirak etmişlər.

Bəzi Qərb dairələrində sufilik klassik İslama alternativ kimi təqdim olunur. Belə hesab edilir ki, klassik İslam “arxaikdir, dövrə uyğunlaşmır və təcavüzkarlıqdır”. Sufilik isə “tolerant,

sülhsevər və ümumbəşəridir” [5].

Tarixin müəyyən dövrlərində dinlə sufizm arasında qarşıdurmalara da rast gəlinib. Qeyd etmək lazımdır ki, sufizm və onun ideallarını ciddi dəyişikliyə uğradan populyar din nəticədə təriqətlərin iyerarxiyasında təmsil olunanlara orijinal sufilik və həqiqi İslamın icazə vermədiyi səlahiyyətləri əldə etməyə imkan yaratmışdır.

Bir çox ölkələrdə yaranmış sufi qardaşlıqları dini-fəlsəfi fikirlərin, eləcə də yerli adət-ənənələrin təsiri ilə müəyyən dəyişikliklərə məruz qalırlar. Bu da müsəlman etiqadının yerli xalqların inancları ilə necə uyğunlaşdığını bir daha göstərir [6]. Bu səbəbdən sufilik İslamın yayılmasında önəmli rol oynamışdır. Uzaq Hindistandan tutmuş Afrikanın ucqarlarına qədər sufilik milyonlarla insanın İslamı qəbul etməsinə vasitəçi olmuşdur. Yaşadığımız dövrdə də Afrikada İslamın yayılmasında başlıca amil kimi sufizmi, əsasən də Xəlvətiyyə təriqətinin müxtəlif qollarını göstərə bilərik.

Bununla belə, sufilikdəki dini sistem bütün cərəyanlardan olan islahatçılar, dünyəvi liberallar və radikallar tərəfindən ciddi tənqidlərə məruz qalmışdır. Onlar iddia edirlər ki, bu təlim kasıblığa, ətalətə, cahilliyə aparır. Radikal islamçılar isə hesab edirlər ki, sufizmdə xalq inanclarına həqiqi İslamdan daha çox yer ayrılır, beləliklə, dində təhrif və bidətlər meydana çıxır. Ona görə də XIX əsrin sonlarında dini mətnlərin hərfi mənada başa düşülməsini tələb edən, bütün digər izahları qəbul etməyən islahatçı islamçıların fikirləri sufilərin baxışları ilə toqquşmuşdur. Cəmaləddin Əfqani, Məhəmməd Əbdüh, Rəşid Rıza və digərləri sufiliyi müsəlman cəmiyyətinin geridə qalmasının başlıca səbəbi kimi göstərmişlər [7]. Müasir sufizmin əleyhdarları bu fikirdədirlər ki, özünütərbiyə metodu olan sufizm sonradan bütün fırıldaqçılara, şeyxlərin demaqogiyalarına və saxtakarlığa yol açır.

Sufilərin bu tənqidlərə qarşı ortaya tutarlı dəlil qoya biləcək liderləri yox idi. Ötən əsrin 20-ci illərində sufilərin zikr mərasimləri Ənsar əl-Sünnə əl-Məhəmmədiyyə kimi (Əhli-sünnə) təşkilatların ciddi tənqidlərinə tuş gəlirdi. Bununla belə, sufi ideali qorunub yaşadılırdı. Hətta İslam ideoloqlarından olan Həsən əl-Bənnə “Müsəlman qardaşları”nı sufi reallığı kimi təsvir edirdi.

Qeyd etmək lazımdır ki, müasir dövrdə də İslamda olan müxtəlif dini və siyasi cərəyanlar Xəlvətiyyə təriqətinə təsir göstərməkdə davam edir. Bu baxımdan Əlcəzairdə radikal təkfirçilərlə sufilər arasında olan qarşıdurmalar xarakterik hesab oluna bilər. Bəzi hallarda KİV-də bu qarşıdurmaların doqmatik deyil, siyasi və etnokulturoloji əsaslar üzərində yarandığından bəhs edilsə də, bu mübarizənin yalnız nüfuz davası olduğunu söyləmək məsələyə səthi yanaşmaq demək olardı. Əlcəzairin mürəkkəb etnoqrafik strukturu bəzi hallarda sufi təriqətlərinin öz aralarında birləşməsinə imkan vermir, hətta təriqət daxilində belə, müridlər öz mürsidləri ətrafında doqmatik prinsiplərə görə deyil, daha çox milli mənsubiyyətə əsasən birləşirlər. Belə hallar isə radikal təkfirçilərlə mübarizədə təriqətin zəifləməsinə gətirib çıxarır.

Hər hansı müqəddəsin və ya onun nəslindən olanların xarizmatik hakimiyyətinə əsaslanan sufi qardaşlığı maddi aləmdə bir insanın digərindən üstün ola biləcəyini qəbul edirdi. Şeyxin öz müridi ilə münasibəti sonuncunu bu gizli aləmə nüfuz edəcəyinə, hiss və məhəbbətini

təmizləmək yolu ilə ilahi varlığa qovuşmasına imkan verdiyinə inandırır. Allahın öz yaratdığı bəndəsi ilə belə bir irrasional və vertikal münasibəti eksklüziv xarakterlidir. Müasir Misirdə isə siyasi və digər maraqlar xatirinə sufilərə başqa tərzdə yanaşılır. Yəni, hər bir inanc şəxsinin və cəmiyyətin qəlbində olmalıdır.

Fransız tədqiqatçı professor Jan Jak Tibon Əbu Əbdürrəhman əs-Sülamiyə həsr etdiyi monoqrafiyasında qeyd edir ki, fütüvvanın sufizm tərəfindən qəbul edilərək ona inteqrasiya olunması üzərində düşünmək çox maraqlıdır. Fütüvva özünün mütləq ifadəsində insan kamilliyinin durumu kimi universal bir təzahürdür. Məhz bu universallığa görə fütüvva haqqındakı traktatında Sülami müsəlman dininin konkret vəzifələri üzərində deyil, yalnız insan adını qazanmaq uğrunda edilməli olan hərəkətlər üzərində dayanır [8, s. 82].

Çoxsaylı lokal formalarının mövcud olmasına baxmayaraq, fütüvvanın əsas və mühüm xüsusiyyəti təşkilatın etik davranış formasını müəyyən etməsidir. İlk mənbələrdə, ələlxusus Sülaminin yazılarında əks olunmuş fütüvva haqqındakı bilgiləri öyrənərək qətiyyətlə demək olar ki, sufilik fütüvvanı islamlaşdıraraq ona qeyri-adi mənəviyyət aşılamış, bununla da ona sufiliyin yoldaşlıq və gözəl davranış-əxlaq konsepsiyalarına təsir etmək imkanı vermişdir. Beləliklə, fütüvva digər tərəflə davranışın ideal qaydalarına çevrilmişdir [9].

Əbu Əbdürrəhman əs-Sülami (325/937-412/1021) demək istəyir ki, onun müəyyən etmək istədiyi keyfiyyətlər bizdə yoxdursa, bu hal inancımızın keyfiyyətinə təsir göstərəcəkdir. Peyğəmbərin (s) dediklərini biz məhz bu kontestdə başa düşməliyik: “İslam qarşısında sizin ən yaxşılarınız İslamda ən yaxşı olanlarınızdır”. Bu isə o deməkdir ki, artıq İslama qədər yaxşı keyfiyyətlərə malik olanlar yeni dinə tam sədaqət göstərməklə onu tamamlayacaq və genişləndirəcəklər. Onlar özləri də bilmədən müsəlman idilər. Fəta - qəlbini və intellektinin zərurəti ilə motivləndirilmiş, xeyir və şərdən kənar hərəkət edən insandır. Qurani-Kərimdə bu məsələyə dəfələrlə toxunulmuşdur: **“Möminlər içərilərində elələri də vardır ki, Allaha etdikləri əhdə sadıq olurlar. Onlardan kimisi (bu yolda) şəhid olmuş, kimisi də (şəhid olmasını) gözləyir. Onlar (verdikləri sözü) əsla dəyişməzlər ki”** [10, Əhzab, 23].

Sülami, həmçinin təsdiqləyir ki, “Hər mənəvi məqam və hər bir hal səndən fütüvvanın müxtəlif növlərini tələb edir. Yaradana münasibətdə fütüvva, Peyğəmbərə münasibətdə fütüvva, dostlara, müəllimə, yaxınlara, uşaqlara və sənin əməllərini yazan mələklərə münasibətdə fütüvva. İdeal davranışlı ol ki, həyatın bütün aspektləri ilə uzlaşa biləsən” [8, s. 87].

Qeyd edilənlər əsasında belə nəticəyə gəlmək olar ki, Əlcəzairdə Xəlvətiyyə təriqətinin mistik yönü son dövrlər ərzində ciddi dəyişikliklərə məruz qalmışdır. Bu dəyişikliklər mistik düşüncədə özünü daha çox büruzə verir. Əlcəzairin islamçı islahatları nəzərdə tutan partizanları vətəndaş müharibəsi illərində Xəlvətiyyənin, eləcə də digər sufi təriqətlərinin mistisizmini arxaik tendensiya hesab edirdilər. Bununla belə, İslam mistisizminin inkişafı Əlcəzairdə özünəməxsus şəkildə, müəyyən yüksəliş və tənəzzül dövrləri ilə davam edir. Xəlvətiyyənin dini sistem olaraq daimiliyi və qalıcılığı Əlcəzairdə onun rituallarının davamlılığı şəklində də özünü göstərir. Zaviyələr və qardaşlıqlar müasir Əlcəzair, həmçinin digər Şimali Afrika ölkələrinin həyatında sufizm institutlarının varlığını təmin edən əsas amillər hesab olunur.

2000-ci illərdə yenidən Xəlvətiyyə və digər təriqətlər canlanmağa başladı. 1992-ci ildən fəaliyyəti dayandırılmış yerli zaviyələrə ziyarət yenidən bərpa edildi. Qardaşlıqların Fransada yaşayan üzvləri bu hadisəni böyük sevinclə qarşılayıb ziyarətlərdə iştirak etdilər. Lakin Əlcəzairdə mistik meyillər və sufi institutları 100 il əvvəlki ilə müqayisədə xeyli zəif idi. Siyasi hakimiyyətin hərbi zorakılığı dayandırmaqda acizliyi insanların yenidən sufizmə yönəlməsinə gətirib çıxaran faktorlar arasındadır. Bu faktı həm də Xəlvətiyyənin modern erada hələ də özünü qoruyub saxlaya bilməsinin təzahürü hesab etmək olar.

Müasir dövrün özü ilə gətirdiyi meyillər insanın bir çox məsələlərə sırf istehlakçı nöqtəyindən baxması ilə nəticələnir və belə hallar təsəvvüf düşüncəsi ilə toqquşur. Nəticədə sufi qardaşlığı düşüncəsi fərdiyyətçi və istehlakçı “mən”lə üzlaşmalı olur.

Beləliklə, öz rolunu layiqincə oynaya bilməsi üçün sufiliyə yenidən rəhbərlər seçilməli və ideyalar ortaya qoyularaq nəzəriyyə halına salınmalıdır. Ona yönələn elmi həqiqət və tənqidi yanaşma da unudulmamalıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Roger Garaudy. Appel aux vivants. Editeur: Seuil, 1979.
2. Cheikh Khaled Bentounes / <http://niarunblog.unblog.fr/lalgerie-a-travers-la-presse/le-1er-mai-2009-en-algerie/pour-une-justice-liberee/>
3. Albin Michel. Le soufisme cœur de l’islam, en collaboration avec Bruno et Romana Solt, preface du Pere Christian Delorme, La Table ronde, 1996.
4. <http://www.rfi.fr/afrique/20160518-algerie-religion-islam-congres-soufi-soufisme-radicalisme-lutter-imam>
5. Religions et croyances. Le Soufisme Dans L’islam :Le dikr pour purifier l’ame / http://www.alterinfo.net/Le-Soufisme-Dans-L-Islam-Le-dikr-pour-purifier-l-ame_,2011
6. Djait H. Europe and Islam: Cultures and Modernity, Berkeley, CA: University of California Press: 1986.
7. Laroui A. The Crisis of the Arab Intelligentsia: Traditionalism or Historicism?, Berkeley, CA: University of California Press: 1976.
8. Thibon Jean-Jacques. L’œuvre d’Abû ‘Abd al-Rahmân al-Sulamî (325/937-412/1021) et la formation du soufisme. Damas: Institut Francais du Proche-Orient, 2009, 649.
9. Omar Benaïssa. A propos de Futuwwa / <http://hoggar.org/2014/11/08/a-propos-de-la-futuwwa/>
10. Qurani-Kərim (ərəb dilindən tərcümə edən: Bünyadov Z., Məmmədəliyev V.). Bakı: 1992, 714 s.

Амина Алиева

**ВЛИЯНИЕ СОВРЕМЕННЫХ РЕЛИГИОЗНО-ФИЛОСОФСКИХ
ИДЕЙ НА СУФИЗМ****РЕЗЮМЕ**

В статье говорится о влиянии современных религиозно-философских идей на суфизм. Подчеркивается, что основатели и выдающиеся последователи суфизма всегда отличались своими знаниями, толерантным подходом и глубоким познанием Ислама, своими трудами они оставили миру большую культуру и гуманизм. Автор проанализировал прошедшие за последние годы конгрессы и конференции по суфизму в странах Востока, и пришел к заключению о необходимости выбора новых лидеров суфийских братств, о выдвижении новых идей для воспитания молодежи, и сохранения мира и толерантности.

Amina Alieva

**THE INFLUENCE OF CONTEMPORARY RELIGIOUS AND
SPIRITUAL IDEAS ON SUFISM****SUMMARY**

The article talks about the influence of modern religious and philosophical ideas on Sufism. It is emphasized that founders and outstanding followers of Sufism were always distinguished by their knowledge, tolerant approaches and deep knowledge of Islam, they contributed the world a great culture and humanism with their works. The author has analyzed the previous congresses and conferences on Sufism in the Eastern countries, and came to the conclusion on the need of choosing new leaders of Sufi Brotherhoods and about promotions of new ideas for the education of youth and the preservation of peace and tolerance.